

УДК: 581.6:631.95

Регіональна екомережа Харківщини – особливості структурної організації та напрямки оптимізації
Т.В.Догадіна, О.В.Безроднова*Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна (Харків, Україна)*
o.bezrodnova@mail.ru

Стаття присвячена проблемі формування та оптимального функціонування регіональної екомережі. Розглядається роль екомережі Харківської області та її окремих структурних компонентів у збереженні фіторізноманіття області, її раритетного фітоценофонду на регіональному та національному рівнях. Проаналізовано переваги та недоліки існуючого варіанту регіональної екомережі та запропоновано напрямки її оптимізації.

Ключові слова: *фітоценотичне різноманіття, раритетний фітоценофонд, екологічна мережа, біоцентри, екологічні коридори, Харківська область.*

Региональная экосеть Харьковщины – особенности структурной организации и направления оптимизации
Т.В.Догадина, О.В.Безроднова

Статья посвящена проблеме формирования и оптимального функционирования региональной экосети. Рассматривается роль экосети Харьковской области и ее отдельных структурных компонентов в сохранении фиторазнообразия области, ее раритетного фитоценофона на региональном и национальном уровнях. Проанализированы преимущества и недостатки существующего варианта региональной экосети и предложены направления ее оптимизации.

Ключевые слова: *фитоценотическое разнообразие, раритетный фитоценофонд, экологическая сеть, биоцентры, экологические коридоры, Харьковская область.*

Regional ecological network of Kharkiv region – features of structural organization and direction of optimization
T.V.Dogadina, O.V.Bezrodnova

The article is devoted to the problem of organization and optimal functioning of regional ecological network. There were considered the role of ecological network and its separate structural components for conservation of phytodiversity, phytocoenotic rare fund in Kharkiv region on the national and regional level. The analysis was provided for advantages and disadvantages of the existent version of regional ecological network and for directions of its optimization.

Key words: *phytocoenotic diversity, phytocoenotic rare fund, ecological network, biocenters, ecological corridor, Kharkiv region.*

Вступ

Наразі екологізація збереження біорізноманіття реалізується через формування екомережі як системи природних, напівприродних та антропогенно трансформованих територій, функціонально утворюючих єдину цілісну систему. Наукові принципи ефективного збереження біорізноманіття знайшли втілення в низці міждержавних угод, конвенцій та директив. Ці документи визначають перспективи й проблеми подальших досліджень фітобіоти в контексті формування Загальноєвропейської екологічної мережі як комплексної природоохоронної основи реалізації засад сталого розвитку (Голубець та ін., 2011). Утворення такої екомережі планується закінчити до 2015 р., в зв'язку з чим особливе значення мають формування та інтеграція екомереж великих за площею сегментів Європи, наприклад таких, як басейни Дніпра та Дону. Невід'ємною складовою цих басейнів є природні комплекси Харківської області. Підставою для проведення цієї роботи є такі нормативні документи, як «Конвенція про водно-болотні угіддя, що мають міжнародне значення, певним чином як середовище існування водоплавних птахів» (Рамсар, 2.02.1971 р.), закони України «Про Національну

Програму збереження біологічного різноманіття на 1998–2015 рр.», «Про загальнодержавну програму формування національної екологічної мережі на 2000–2015 рр.», постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про водно-болотні угіддя загальнодержавного значення».

На території Харківської області загальнодержавного значення мають 5 природних комплексів (ПК), що за своєю сутністю відповідають вимогам біоцентрів національної екомережі. В долині р. Сіверський Донець (басейн Дону) розташовані Сіверсько-Донецький, Печенізький, Ізюмський, Вовчансько-Дворічанський, а в долині р. Мерла (басейн Дніпра) – Гутянсько-Краснокутський (Слобожанський) ПК. Ключовими ядрами цих ПК є території багатофункціонального призначення, перш за все, національні природні і регіональні ландшафтні парки, а також заказники загальнодержавного значення. Наведені ПК не тільки характеризуються великим ландшафтним, фітоценотичним, флористичним різноманіттям, але й репрезентують найбільш раритетну частину флори Харківської області (Догадіна, Безроднова, 2011). Науковцями ХНУ імені В.Н.Каразіна вже багато років проводиться вивчення біорізноманіття цих ПК. Результати досліджень фітобіоти окремих територій і різних еколого-систематичних груп за останні 15 років відображені у численних наукових звітах (Вивчення..., 1999; Структурно-функціональна..., 2005; Еколого-флористичні..., 2008; Дослідження..., 2011). Слід зазначити, що проведення стаціонарних досліджень було започатковано саме на території Сіверсько-Донецького ПК завдяки організації ще на початку ХХ ст. гідробіологічної станції на правому березі р. Сів. Донець (на той час – Зміївський повіт Харківської губернії). Інтенсифікації стаціонарних досліджень ПК на початку ХХІ століття сприяло створення на території Харківської області трьох національних природних парків: Гомільшанські ліси – 2004 р., Слобожанський і Дворічанський – 2009 р. (Фіторізноманіття..., 2012).

У 2008 р. Український НДІ екологічних проблем представив широкому загалу результати роботи колективу авторів по створенню схеми екомережі Харківщини (Клімов та ін., 2008). До регіональної екомережі (РЕМ) складу введено об'єкти і території природно-заповідного фонду (ПЗФ) Харківщини, а також інші території, що мають природоохоронну, екологічну, наукову, рекреаційну, історико-культурну цінність. Загальна площа земель Харківської області, що передбачено включити до екомережі, складає 221009,1 га. Мета роботи – на підставі результатів досліджень останніх років дати наукове обґрунтування необхідності вдосконалення проекту екомережі Харківської області з урахуванням сучасних концепцій створення та функціонування екомереж.

Об'єкти та методи дослідження

Об'єктом дослідження були рослинні угруповання наземних, прибережно-водних та водних екосистем на території Харківської області.

Робота виконувалась на підставі аналізу наукових публікацій, архівних матеріалів кафедри ботаніки ХНУ імені В.Н.Каразіна та результатів власних досліджень.

Робота складалась з наступних етапів:

– аналіз існуючого варіанту регіональної екомережі, виявлення відповідності її структурних компонентів кількісним та якісним показникам, які повинні враховуватися при проектуванні екологічних коридорів та біоцентрів (ключових територій);

– виявлення серед природних комплексів заповідного фонду Харківщини та поза його межами тих біогео- та біогідроценозів, які репрезентують фіторізноманіття регіону і відповідають вимогам біоцентрів національної та регіональної екомережі, тобто характеризуються достатньою площею для підтримання популяцій типових та рідкісних видів в оптимальному стані;

– розробка альтернативного варіанту регіональної екомережі, яка включає достатню кількість регіональних біоцентрів (РБ) та регіональних екокоридорів (РЕК) для утворення просторового каркасу природних комплексів.

При розробці рекомендацій щодо оптимізації РЕМ автори спиралися на фактичні дані (в тому числі не опубліковані) багаторічного комплексного вивчення стану фітобіоти Північного Сходу, перш за все, його флористичного і фітоценотичного різноманіття.

Результати та обговорення

Відомо, що екомережа поєднує в цілісну систему ділянки із природними та напівприродними рослинними угрупованнями, які формують певне фітосередовище (біотоп, оселище) і є осередками існування для цілої низки інших живих істот. Саме збереження автотрофного блоку стає для більшості біоценозів запорукою їх оптимальної структурно-функціональної організації. В концепції екомережі

особливе значення надається підтриманню в належному стані біотопів долин річок як центрів біологічного та ландшафтного різноманіття. Басейни річок являють собою цілісну природну систему з точки зору геоморфологічних, гідрологічних, ландшафтних особливостей і тому можуть виконувати функцію екокоридорів.

За даними О.В.Філатової (2011), Придонецький природний регіон та екокоридори загальнодержавного та регіонального значення (у межах Харківської обл.) об'єднують 138 ключових територій. У складі рослинних угруповань цих територій було виявлено 218 видів рідкісних рослин (75% раритетної флори області), 17 з яких занесені до Європейського Червоного списку, 46 – у Червону книгу України, 155 – до регіонального списку рідкісних видів (табл. 1).

Таблиця 1.

Флоросоціологічна репрезентативність екологічної мережі Харківщини (за даними Філатової, 2011)

Екокоридор	Число ключових територій	Число видів спорових і судинних рослин			
		всього	ЄЧС	ЧКУ	РСПВ
Придонецький природний регіон	21	148	6	32	110
Сіверсько-Донецький	14	83	2	22	65
Галицько-Слобожанський	43	148	12	31	105
Орільський	15	36	1	10	25
Оскольський	8	72	7	17	48
Берестовий	10	31	дані відсутні		
Самарський	1	5	-	-	5
Берецький	11	35	1	7	27
Балаклійсько-Синихінський	7	26	-	4	22
Удянський	7	32	-	8	24

Примітки: ЄЧС – Європейський Червоний список, ЧКУ – Червона книга України, РСПВ – регіональний список рідкісних видів.

Оскільки головна функція екокоридорів – не тільки збереження біорізноманіття, але й забезпечення міграції та розселення видів, саме це повинно враховуватися при проектуванні екомереж. Стосовно рослинних угруповань екокоридор ефективно виконує свою функцію, якщо він забезпечує реалізацію: 1) перехресного запилення; 2) дисемінації; 3) ецезису. Максимальна відстань переносу пилку при анемофілії для деревних видів становить 300–500 м, для злаків – 200–300 м, а оптимальна відстань переносу при зоофілії складає 800 м. Стосовно розповсюдження насіння та плодів необхідно враховувати наступне: 1) барохорне розселення практичного значення для міжбіоцентричного обміну не має; 2) для субгігро-, семіксеро-, субксероморфних анемохорів відстань переносу 500–600 м, а для мезо- та субмезоморфних анемохорів – 1–2 км; 3) зоохорія забезпечує розселення, незалежно від гігоморфи рослини, на 200–300 м, а гідохорія – на 2–3 (до 5) км. Зокрема, відстань між окремими біоцентрами з лучною та степовою рослинністю повинна становити 300–600 (до 800) м. Також для підтримання популяцій в належному стані та для позитивного впливу на прилеглі території біоцентри та ключові території екокоридорів повинні мати відповідну площу. Так, площа біоцентрів I порядку, що мають національне значення, повинна бути більше 100 км², площа регіональних біоцентрів II порядку – від 2–10 до 100 км², локальних біоцентрів III порядку – від 20 до 200 га (Шеляг-Сосонко и др., 2004). Аналіз існуючого варіанту екомережі Харківської області (Клімов та ін., 2008) показав, що не всі її складові відповідають цим вимогам.

У попередніх публікаціях стосовно організації регіональної екомережі нами вже певною мірою висвітлювалися деякі переваги та недоліки (Безроднова, 2011). Так, стосовно природних екокоридорів

загальнодержавного значення було зауважене наступне. Конфігурація **Сіверсько-Донецького** (меридіонального) екокоридору відповідає проекту національної екомережі, в його складі достатнє число біоцентрів.

До складу **Галицько-Слобожанського** (широтного) екокоридору входить найбільше в порівнянні з іншими екокоридорами число ключових територій (табл. 1), але він має й найбільшу довжину – понад 280 км (на території Харківщини). Тобто середня відстань між біоцентрами складає приблизно 6,5 км! На ділянці цього екокоридору, що проходить територією Валківського та Нововодолазького районів і має довжину близько 40 км, взагалі тільки 4 ключові території — найменша з них всього 7,6 га, а найбільша – 54 га, тобто їх не можна вважати РБ. Таким чином, Галицько-Слобожанський екокоридор в запропонованій схемі регіональної екомережі має наступні недоліки:

- нерівномірність розподілу в його межах ключових територій, його неспроможність забезпечити необхідну цілісність екомережі;
- недостатність площі більшості ключових територій для підтримання екологічного балансу території;
- відсутність у його складі північної гілки, що розташована на схід від м. Харків в долині р. Вовча – особливо цінної частини (саме тут знаходиться ботанічний заказник загальнодержавного значення «Вовчанський» з унікальними крейдяними комплексами).

В існуючому варіанті екомережі Харківської області до екокоридорів регіонального рівня штучного походження входять лише лісосмуги вздовж залізниць. В багатьох районах Харківської області із помірно низьким рівнем забезпеченості природними ресурсами саме лісосмуги з прилеглими закрайками сільськогосподарських земель можуть оптимізувати структуру прилеглої території. При проектуванні також не враховано, що запропоновані екокоридори природного походження «місцевого» значення (Балаклійсько-Синихінський, Берестовий, Берецький, Оскільський, Орільський, Самарський, Удянський) не забезпечують, по-перше, функціонування екомережі області як цілісної системи; по-друге, повноцінний зв'язок між біоцентрами Харківської області та біоцентрами інших областей (Полтавської, Дніпропетровської, Донецької).

Таким чином, регіональна схема екокоридорів потребує певної модифікації. З метою подальшої оптимізації регіональної екомережі доцільним є, на нашу думку, усунення зазначених недоліків за рахунок певних змін і доповнень:

- обов'язкова присутність у складі РЕК територій, де знаходяться витoki припливів 1–2 порядку річок Дніпро та Сів. Донець;
- надання статусу РБ, насамперед, тим ключовим територіям, що є цілісними елементами ландшафту (наприклад – яружно-балкові системи) або знаходяться в місцях перетину екокоридорів;
- врахування при проектуванні РЕК кількісних та якісних характеристик локальних біоцентрів (ЛБ), що знаходяться в їх межах або мають з ними генетичні зв'язки (ЛБ можуть значною мірою доповнювати представлене в РЕМ ландшафтне, фітоценотичне, флористичне різноманіття).

З сімох РЕК існуючого варіанту екомережі Харківської області найбільше нарікань викликають два – Удянський, Балаклійсько-Синихінський.

Довжина **Удянського РЕК** становить понад 100 км, він проходить через 4 райони та м. Харків, але в межах цього екокоридору в існуючому варіанті екомережі виділено лише 7 ключових територій, з яких достатню площу для РБ мають тільки 2 – зарезервовані для заповідання ландшафтний заказник «Золочівський» (1477,7 га) і водно-болотне угіддя «Рогозянське» (532 га). Обидва об'єкти оточують Рогозянське водосховище і номінально є одним біоцентром. Екокоридор проходить в лісостеповій зоні, тому РБ повинні включати не тільки рідкісні угруповання, але й якомога більше типових для зони фітоценозів.

Таблиця 2.

Структура Удянського та Балаклійсько-Синьківського екокоридорів регіональної екомережі

Екокоридор	Існуючий варіант		Необхідні зміни та доповнення структури регіональної екомережі
	№	Назва та площа	
Удянський	132	Снігівський (60 га)*	Номінально один біоцентр
	133	Золочівський (1477 га)*	
	134	Рогозянське водосх. (532 га)	
	135	Дворічний Кут (5 га)*	
	136	Жовтневий гідропарк (90 га)	Розширити біоцентр за рахунок території між селищами Литвинове та Довжик (800 га)
	137	Крюківський (39 га)	
		Створити біоцентр «Витоки» в місці витоків р. Уди (1600 га)	
		Створити біоцентр «Удянський 1» між селами Константинівка, Андріївка та Сніги (400 га)	
		Створити біоцентр «Удянський 2» між селищами Безлюдівка, Хорошеве, Васищево (800 га)	
		Створити біоцентр «Удянський 3» між сс. Кирсаново та Красна поляна (800 га)	
		Створити біоцентр «Удянський 4» між сс. Тернова та Зауддя (800 га)	
Балаклійсько-Синьківський	125	Лиман (131 га)	Номінально один біоцентр
	126	Бригадирівський 1 (56 га)*	
	127	Заплава р. Волоська Балаклійка (700га)	
	128	Бригадирівський 2 (112 га)*	
	131	Сеньківський (230 га)	Потребує розширення за рахунок урочища між селищами Сеньок та Сенькове (2400 га)
	129	Безмятеженський (36 га)*	Розширити площу до 1200 га за рахунок включення багаточисельних балок правого берега р. Волоська Балаклійка та створити РПП на ділянці між сс. Волоська Балаклія та Безмятежне
	130	Кравцівський (22 га)	
			Створити біоцентр «Слодобівський» – в місці витoku р. Синиха і включити балки в околицях с. Слодобівка та (800 га)

Примітка: *території, що не входять до складу ПЗФ, а тільки зарезервовані для заповідання або включення до РЕМ.

Для оптимізації Удянського РЕК необхідно ввести до його складу декілька РБ (табл. 2). По-перше, в місці витоку р. Уди (урочища Рите та Мала Кошарка, орієнтовна площа 1600 га). Тут знаходяться декілька ставків, оточених водно-болотною рослинністю. В окремих балках урочищ є невеликі фрагменти деревних фітоценозів (байрачних дібров, вільшаників, тощо), а на схилах – лучна рослинність з домінуванням видів ксеромезофільної групи. Ядром цього центра повинен стати ентомологічний заказник місцевого значення «Удянський» (3 га), де зареєстровані рідкісні червонокнижні види ентомофауни (Клімов та ін., 2005). Другий РБ (між сс. Константи́нівка, Андріївка та Сніги, орієнтовна площа 400 га) повинен сприяти охороні типових для заплави угруповань із домінуванням видів мезо-гігрофільної групи. Ядро цього біоцентру – зарезервована територія гідрологічного заказника місцевого значення «Снігівський» (60 га). Наступний біоцентр доцільно створити між сс. Литвинове та Довжик (орієнтовна площа 800 га). Він включатиме справжні та болотисті луки, високотравні болота, вербняки, рослинні угруповання заплавної та байрачної діброви. Оскільки між другим і третім РБ знаходиться м. Золочів, ширина екокоридору на цій ділянці повинна становити не менше 2,5–3 км (особливо на правому березі р. Уди), щоб охопити розгалужену систему балок із залишками природної рослинності та лісосмугами за межами урбанізованої території (що не передбачено в існуючому варіанті РЕК).

Ядром четвертого біоцентру повинен стати зарезервований для заповідання гідрологічний заказник місцевого значення «Дворічний Кут» (5,4 га). Орієнтовна площа біоцентру 400 га, переважають евтрофні заплавні злаково-осокові луки, заболочені високотравні угруповання, вербняки. П'ятий біоцентр необхідно створити між сс. Безлюдівка, Хорошеве, Васищево (орієнтовна площа 800 га). До нього увійде територія зарезервованого ботанічного заказника – 150 га заплавної луки біля південних околиць с. Безлюдівка; деревні угруповання урочища Чорний ліс на правому березі р. Уди та боровий комплекс на лівому березі. В наступних двох біоцентрах (орієнтовна площа по 800 га кожний) будуть представлені ті самі типи рослинних угруповань; перший доцільно розмістити між Кирсановим та Красною поляною, а другий – між Терновою та Зауддям.

Важливим завданням Удянського РЕК є збереження безперервності ландшафтів у природному стані, проте на території м. Харків він підпадає під потужний антропогенний вплив. На цій ділянці РЕК у стані, близькому до природного, збереглися переважно гігромезофільні трав'яні угруповання в зоні відчуження Харківського залізничного вузла й автотранспортних шляхів. Вивчення рослинних угруповань на цій території харківськими ботаніками здійснювалось ще з кінця XIX століття, а дослідження останніх років виявили, що тут збереглося досить велике флористичне різноманіття, а до складу раритетної частини флори входять представники червонокнижних видів та видів, рідкісних для Харківської області.

Таким чином, для оптимізації Удянського РЕК необхідно збільшити площу 2 ключових територій та створити додатково не менш як 5 РБ.

Балаклійсько-Синихінський РЕК проходить долинами річок Волоська Балаклійка і Синиха та з'єднує Сіверсько-Донецький екокоридор національної екомережі та Оскільський РЕК. В середній частині Балаклійсько-Синихінського РЕК проходить вододіл (між сс. Волоська Балаклія та Сподобівка), який поділяє екокоридор на східну і західну частини. В місці сполучення східної частини Балаклійсько-Синихінського РЕК з Оскільським РЕК доцільно зробити РБ площею 2400 га, до якого увійдуть урочище між сс. Сеньок і Сенькове та зарезервована територія гідрологічного заказника місцевого значення «Сенківський». На крутих схилах урочища представлені ділянки степової і лучно-степової рослинності та фрагменти байрачних дібров, а на території заказника – типові заплавні і водно-болотні угруповання. Другий РБ необхідно зробити в околицях с. Сподобівка (в існуючому варіанті екомережі ключові території на цій ділянці екокоридору зовсім відсутні). Ядро цього біоцентру повинно включати територію, зарезервовану як ботанічний заказник (600 га) із цілинною степовою рослинністю на схилах балок, та верхів'я балки, де формується виток р. Синиха (приблизно 200 га).

В західній частині Балаклійсько-Синихінського РЕК в існуючому варіанті екомережі (Клімов та ін., 2008) ключові території розміщені досить рівномірно через 4–6 км, але це, переважно, водно-болотні угіддя для охорони, в першу чергу, раритетної орнітофауни та прибережно-водних, болотних та галофільно-лучних угруповань. Доцільно доповнити цю частину екомережі територіями із зональними угрупованнями, з метою забезпечення поширення в цьому напрямку степових та лучно-степових видів. Витоки р. Волоська Балаклійка, долина якої є західною частиною Балаклійсько-Синихінського РЕК, знаходяться в околицях селищ Борівське, Волоська Балаклія, Кравцівка. Частина з них зарегульована ставками. На цій території було зарезервовано для наступного заповідання

ентомологічний заказник біля с. Кравцівка (орієнтовна площа 220 га) та 2 ботанічні заказники в околицях с. Безмятежне (орієнтовна площа 25 і 4 га) (Клімов та ін., 2005). Створення даних об'єктів передбачалось для охорони ділянок луків у заплаві та лучно-степових угруповань на схилах балок. Ці об'єкти увійшли в існуючий варіант регіональної екомережі (Клімов та ін., 2008) як ключові території місцевого значення – №129 і № 130 (площа 36,6 га і 22 га). Для оптимізації регіональної екомережі доцільно розширити площу першого з них до 1200 га за рахунок включення багаточисельних балок правого берега р. Волоська Балаклійка та створити на ділянці між сс. Волоська Балаклія та Безмятежне біоцентр II порядку. Необхідно додаткове обстеження цієї території для надання їй статусу регіонального природного парку. Охорона цієї території буде сприяти стабілізації гідрологічного режиму, а також охороною будуть охоплені майже всі характерні для цієї частини області рослинні угруповання.

На півночі Ізюмського району у верхів'ях р. Мокрий Ізюмець в околицях с. Бугаївка доцільно створити біоцентр II порядку площею 800 га, до якого увійде ботанічний заказник місцевого значення «Бугаївський». Перспективним стане створення тут регіонального природного парку (РПП) для охорони ділянок степової рослинності та залишків байрачних лісів, що позитивно позначиться на гідрологічному режимі водно-болотних угідь заплави р. Мокрий Ізюмець. У флорі ковилових степів є 5 видів із ЧКУ та 3 види – рідкісні для флори Європи. Цей біоцентр локальними екокоридорами буде сполучатися із Балаклійсько-Синихінським РЕК (для поширення ксерофільних та ксеромезофільних видів) та Сіверсько-Донецьким екокоридором національної екомережі (для поширення мезофільних та гігомезофільних видів). В заплаві р. Мокрий Ізюмець, що саме буде виконувати роль локального екокоридору, доцільно створити декілька біоцентрів III порядку для охорони залишків деревної рослинності та лучно-болотних угруповань – урочища «Міхайлівка» (ок. с. Липчанівка), «Майське» (ок. с. Чистоводівка).

В межах **Орільського РЕК** (у запропонованому в 2008 р. варіанті екомережі) знаходиться 15 ключових територій, серед яких, відповідно з нашими дослідженнями, статусу РБ відповідають наступні: 1) загальнозоологічний заказник МЗ «Руський Орчик» – на площі 1006 га представлені ділянки *заплавних лісів, різноманітні рослинні угруповання боліт та луків (як заплавних, так і суходільних)*; 2) зарезервовані для заповідання території орнітологічних заказників «Багаточернечинський» і «Миролюбівський» – на площі 1400 та 608 га розміщені рослинні угруповання *засолених луків та водно-болотного комплексу*; 3) яружно-балкова система площею 130 га (від верхів'я до виходу в долину р. Оріль) з природними і напівприродними угрупованнями *степового, лісового, лучного та водно-болотного комплексів*. Для оптимізації функціонування регіональної екомережі, збереження безперервності ландшафтів необхідно з'єднати природні комплекси регіонального Орільського екокоридору та долин рр. Оріль (від її верхів'я до місця злиття з р. Орелька) і Багата. Ці лінійні елементи екомережі можна розглядати як окремі рукава Орільського екокоридору або, зважаючи на їх меридіональне спрямування, як окремі регіональні екокоридори. В межах долини р. Багата (притоки р. Оріль) розташовано 3 ключові території, на яких зберігаються природні *степові, лучні, болотні фітоценози*. Найбільше значення має гідрологічний заказник МЗ «Коханівський» (площа 110,6 га) в місці формування витoku р. Багата, як територія, придатна для організації РБ. В долині р. Оріль для охорони ділянок *байрачних лісів, чагарникових і різнотравно-злакових степів, лучних та водно-болотних угідь* доцільно організувати наступні РБ: 1) у верхів'ях р. Оріль в околицях с. Єфремівка площею 671 га; 2) між селами Павлівка, Калюжене і Верхня Орілька площею 1234 га; 3) біля с. Андріївка площею 180 га (за рахунок заказників МЗ – гідрологічного «Єфремівський», ландшафтного «Павлівський», а також територій, що зарезервовані під ботанічні та гідрологічні заказники).

До складу **Берестового екокоридору** доцільно включити долини рр. Вошивой та Берестовеньки (приток р. Берека). Така зміна конфігурації дозволить приєднати до цього коридору ключові території, спроможні виконувати функції РБ – ландшафтний заказник МЗ «Олександрівський» (площа 170 га) з типовими для Харківщини *лучними і водно-болотними угрупованнями* та зарезервовані для наступного заповідання території в урочищі «Водокачка» (площа 318 га) із *степовою рослинністю і водно-болотне угіддя* біля с. Старовірівка (площа 420 га).

На нашу думку, наведені в існуючому варіанті екомережі РЕК необхідно доповнити ще трьома, це дозволить краще забезпечити безперервне сполучення між природними комплексами південно-східної та південної частини області, тобто буде сприяти підвищенню цілісності регіональної екомережі.

Орчанський РЕК – доцільно створити в долині р. Орчик для забезпечення вільної міграції птахів між біоцентрами Харківської та Полтавської областей та поєднання у меридіональному напрямку південної гілки Галицько-Слобожанського екокоридору національної екомережі та Орільського РЕК. На території Харківської області цей коридор буде представлений двома частинами: перша – від витоків до с. Гірчаківка, друга – від с. Новоселівка до місця перетину з Орільським природним коридором. В межах екокоридору має сенс створити 3 РБ – в місці витоків (орієнтовна площа 300 га), в околицях с. Микола-Комишувата (орієнтовна площа 100 га) та на базі орнітологічного заказнику місцевого значення (МЗ) «Рунівщинський» (330 га), який передбачалося заповідати у складі екомережі як водно-болотне угіддя (Клімов та ін., 2005). До складу першого РБ можна рекомендувати включити не тільки виток р. Орчик, а також території, що впливають на його формування – наприклад, схили між сс. Бугаївка та Корсунове (Валківський р-н) із фрагментами *байрачних дібров, лучними та лучно-степовими рослинними угрупованнями*. Другий РБ створюється для охорони угруповань *лучно-степової рослинності* на базі території ентомологічних заказників МЗ «Мокрянський» і «Гірчаківський» та залученням навколишніх ділянок із природними та близькими до них рослинними угрупованнями.

Коломацький РЕК – має пройти долиною р. Коломак, щоб поєднати біоцентри Харківської та Полтавської областей. На території Харківської області він буде йти від витоків до с. Явтухівка. Коридор почнеться від РБ, ядром якого може стати гідрологічний заказник МЗ «Коломачки» (площею 68,7 га) із природною *лучною та водно-болотною рослинністю*. В межі коридору увійдуть 2 ЛБ (загальна площа 32 га), що включають переважно *болотні рослинні угруповання* на торфових ґрунтах. Для підвищення репрезентативності цієї частини екомережі доцільно північніше м. Коломак створити ще один РБ, на території якого будуть представлені не тільки *водно-болотні угруповання* заплави р. Коломак, а й *лісові угруповання* Коломацького лісництва.

Бритаїсько-Сухоторецький РЕК – має пройти долинами рр. Бритаї та Сухий Торець і з'єднати в широтному напрямку біоцентри найпівденнішої частини Харківської області з Придонецьким природним регіоном (Донецька обл.) та регіональним Орільським РЕК. Він повинен сприяти збереженню переважно *степових, лучно-степових, солонцюво-лучних* фітоценозів схилих та балково-долинних урочищ. В його межах в долині р. Бритаї буде знаходитися 5 ЛБ із *лучно-степовою рослинністю* і, частково, *угрупованнями вапнякових відслонень*. В місці витоків р. Сухий Торець знаходиться гідрологічний заказник МЗ «Семенівський» площею 150 га, що в якості РБ сприятиме забезпеченню стабільності гідрологічного режиму цієї території. В межах басейну р. Сухий Торець тільки у Харківській області (від місця витоків до сел Александрівка та Перша Василівка Барвінківського р-ну) розташовано ще 6 ключових територій, де на площі 1382 га зберігаються типові та рідкісні представники *степової та галофільної флори* – 3 території входять до складу ПЗФ, 3 – зарезервовані для наступного заповідання (Клімов та ін., 2005). Чотири території відповідають вимогам РБ – мають достатню площу (209–667 га) та репрезентують фрагменти цілинних *різнотравно-типчаково-ковилових степів*.

Перспективи дослідження. Запропоновані зміни та доповнення стосовно оптимізації регіональної екомережі є науковим обґрунтуванням для забезпечення належного фінансування природоохоронних заходів та узгодження діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, науковців, громадських організацій тощо у розв'язанні проблем збереження біорізноманіття на регіональному та національному рівнях. Це також дозволить сконцентрувати увагу державних органів на охороні найбільш цінних природних комплексів, моніторинг яких буде сприяти запобіганню безповоротній втраті частини гено-, цено- та екофонду країни. Висвітлені в статті проблеми ще раз привертають увагу фахівців до необхідності проведення комплексних досліджень природних комплексів, що мають трансграничне розташування (наприклад, на межі адміністративних областей України або України та Росії). Такий підхід дозволить найбільш оптимально провести їх інтеграцію в екомережу великих за площею сегментів (наприклад, басейну р. Сів. Донець).

Висновки

Аналіз існуючої схеми екомережі Харківської області показав, що в цілому вона репрезентує ландшафтне, фітоценотичне, флористичне різноманіття північного сходу України та сприяє збереженню раритетних видів рослин та їх угруповань. Разом з тим, відсутність в межах регіональних природних екокоридорів достатньої кількості ключових територій (як існуючих, так і зарезервованих),

нерівномірність розміщення та недостатня площа більшості з них не забезпечує безперервне сполучення між природними комплексами, тобто цілісність екомережі.

Оптимізація регіональної екомережі передбачає зміну її просторової структури – для 7 ключових територій необхідно змінити їх конфігурацію, площу та статус; в межах Балаклійсько-Синихінського та Удянського регіональних екокоридорів доцільно створити 6 нових біоцентрів регіонального значення.

Для підтримання екологічного балансу регіону необхідно включити до складу регіональної екомережі Орчанський, Коломацький, Бритайсько-Сухоторецький екокоридори та внести зміни до конфігурації Орільського та Берестового.

Список літератури

Безроднова О.В. До питання формування регіональної екомережі Харківщини // *Мат. XIII з'їзду Українського ботанічного товариства.* – Львів, 2011. – С. 189.

Вивчення видового та ценотичного різноманіття заповідного фонду Харківської області: Звіт про НДР (заключний) / ХНУ імені В.Н.Каразіна; Т.В.Догадіна. – № ДР 0197U008185, Інв. №17-16-98. – Харків, 1999. – 78с.

Голубець М.А., Кагало О.О., Царик Й.В. та ін. Розвиток та інтеграція ботанічних знань у контексті стратегії збереження біорізноманіття // *Мат. XIII з'їзду Українського ботанічного товариства.* – Львів, 2011. – С. 13–14.

Догадіна Т.В., Безроднова О.В. Центри фиторазнообразия Харьковской области (значение, история изучения, перспективы охраны) // *Каразінські природознавчі студії: Мат. міжнар. наук. конф.* – Х.: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2011. – С. 30–34.

Дослідження систематичної, ценотичної та екоморфичної структури водних і наземних рослинних угруповань Лівобережжя: Звіт про НДР (заключний) / ХНУ імені В.Н.Каразіна; Т.В.Догадіна. – № ДР 0109U000620; Інв. №17–16–09. – Харків, 2011. – 204с.

Еколого-флористичні дослідження на заповідних і селітебних територіях Лівобережжя. Екологічна характеристика водних і наземних фітоценозів та розробка пропозицій щодо введення окремих рослинних організмів у культуру: Звіт про НДР (заключний) / ХНУ імені В.Н.Каразіна; Т.В.Догадіна. – № ДР 0106U001582, Інв. №17–16–06. – Харків, 2008. – 228с.

Клімов О.В., Вовк О.Г., Філатова О.В. та ін. Природно-заповідний фонд Харьковской области. – Х.: Райдер, 2005. – 304с.

Клімов О.В., Філатова О.В., Надточій Г.С. та ін. Екологічна мережа Харківської області. – Харків: Оперативна поліграфія, 2008. – 168с.

Структурно-функціональна організація фітоценозів як індикатор стану і сталості довкілля. Екологічна паспортизація фітоценозів та інтродукційна оцінка досліджених видів: Звіт про НДР (заключний) / ХНУ імені В.Н.Каразіна; Т.В.Догадіна. – № ДР 0304U004118; Інв. №0305U003510. – Харків, 2005. – 205с.

Філатова О.В. Флоросоціологічна репрезентативність екологічної мережі Харківщини // *Каразінські природознавчі студії: Мат. міжнар. наук. конф.* – Х.: Харківський національний університет імені В.Н.Каразіна, 2011. – С. 75–77.

Фіторізноманіття заповідників і національних природних парків України. Ч.2. Національні природні парки / під ред. В.А.Онищенка і Т.Л.Андрієнко. – Київ: Фітосоціоцентр, 2012. – 580с.

Шеляг-Сосонко Ю.Р., Гродзинский М.Д., Романенко В.Д. Концепции, методы и критерии создания экосети Украины. – Киев: Фитосоциоцентр, 2004. – 144с.

Представлено: А.А.Куземко / Presented by: A.A.Kuzemko

Рецензент: Л.І.Воробйова / Reviewer: L.I.Vorobyova

Подано до редакції / Received: 01.04.2014